

FILOZOFICZNE DOCIEKANIA Z DZIEĆMI I MŁODZIEŻĄ

Program dopuszczony do użytku szkolnego
DKW – 4014 -28/99

W S T Ę P

Proponowany program edukacyjny *Filozoficzne dociekania z dziećmi i młodzieżą* przeznaczony jest dla szkół podstawowych i gimnazjów. Zgodnie z projektem reformy systemu oświaty edukacja w klasach 1-3 szkoły podstawowej będzie miała charakter kształcenia zintegrowanego, a w klasach 4-6 kształcenia blokowego. Taka struktura kształcenia umożliwia wprowadzenie filozoficznych dociekań na obu wymienionych etapach edukacji w ramach szkoły podstawowej. Ponadto program ten może być liczącym się elementem realizacji ścieżki edukacyjnej *Edukacja filozoficzna* w gimnazjach. Program filozoficznych dociekań może zatem stanowić **element programów kształcenia opracowywanych w szkołach**. Cele tego programu są zbieżne z zawartymi w *Podstawie Programowej Kształcenia Ogólnego* (projekt z dnia 2 listopada 1998 r) ogólnymi zadaniami stawianymi szkole. Program filozoficznych dociekań nastawiony jest na wszechstronny osobowy rozwój ucznia; służy rozwijaniu umiejętności samodzielnego, krytycznego i odpowiedzialnego myślenia, otwartości poznawczej, rozwijaniu osobistych zainteresowań oraz wrażliwości społecznej, moralnej i estetycznej, umożliwia integrowanie różnych dziedzin wiedzy i doświadczenia, a także doskonalenie umiejętności związanych z komunikacją i współpracą w grupie.

Prowadzenie filozoficznych dociekań z dziećmi i młodzieżą jest metodą kształcenia, w której uprawianie filozofii, rozumiane jako tworzenie i badanie filozoficznych idei w grupie złożonej z uczniów i nauczyciela, staje się nauką myślowej samodzielności, otwartości i wszechstronności. Twórcą idei dociekań filozoficznych z dziećmi i młodzieżą jest prof. Mathew Lipman z The Institute for Advancement of Philosophy for Children (IAPC) w Montclair State University w USA, autor programu edukacyjnego *Filozofia dla Dzieci*. Prace nad tym programem rozpoczęły się pod koniec lat sześćdziesiątych, potem program rozwijał się i był wprowadzany w szkołach wielu krajów. Program Lipmana wraz z jego różnymi modyfikacjami określa się czasem wspólnym mianem **filozofowanie z dziećmi**, zachowując nazwę *Filozofia dla Dzieci* (Philosophy for Children) dla *curriculum* opracowanego w IAPC, na które składa się metoda filozoficznych dociekań, teksty literackie służące inspirowaniu dyskusji oraz obszerne poradniki dla nauczycieli. W każdym kraju, w którym wprowadza się program filozoficznych dociekań, przygotowywane są materiały dydaktyczne dla uczniów i nauczycieli stanowiące punkt wyjścia do filozoficznego dialogu w klasie. Są one po części przekładami materiałów powstałych w IAPC, po części zaś opracowywane są na nowo zależnie od kontekstów kulturowo-społecznych poszczególnych krajów. **Materiały przygotowane dotychczas w języku polskim** zostaną opisane poniżej. Opracowywaniem polskiej wersji tego programu, jego popularyzacją oraz przygotowaniem nauczycieli do wprowadzania w szkołach w latach 1993-1999 r. zajmował się zespół filozofów współpracujących z Fundacją Edukacja dla Demokracji.

CELE PROGRAMU

Główne cele pedagogiczne, które pozwala realizować program filozoficznych dociekań, są realizowane stopniowo podczas nauki w szkole podstawowej i gimnazjum. Cele te wzajemnie się dopełniają, nie mają struktury hierarchicznej i dlatego z założenia są realizowane łącznie.

Cele realizowane w ramach proponowanego programu edukacyjnego:

- doskonalenie **umiejętności myślowo językowych**, takich jak rozumiejące czytanie, pisanie twórcze, formułowanie pytań i problemów, posługiwanie się kryteriami, uzasadnianie, wyjaśnianie, klasyfikowanie, badanie założeń, wnioskowanie, definiowanie, posługiwanie się przykładami itp.;
- rozwijanie osobistych **zainteresowań** ucznia i integrowanie wiedzy przedmiotowej z różnych dyscyplin;
- rozwijanie u ucznia umiejętności wglądu we **własne procesy poznawcze** w celu ich doskonalenia i wzbogacania, np. wykrywanie błędów w rozumowaniach i porównywanie różnych stylów myślenia;
- zdobywanie umiejętności wydawania **samodzielnych i przemyślanych sądów**, która rodzi się w wyniku rozwijania wymienionych umiejętności, spotykania się z wielością i różnorodnością przekonań i poglądów na świat, krytyką i uzasadnianiem własnych i cudzych sądów w procesie dialogu we wspólnocie dociekającej;
- rozwijanie umiejętności **komunikacji**, rozumianej jako umiejętność jasnego wypowiedzania się, słuchania innych i ustosunkowywania się do ich wypowiedzi;
- kształtowanie umiejętności **współpracy w grupie, dialogu, tolerancji i otwartości**;
- **łączenie zdolności krytycznego i logicznego myślenia z umiejętnościami wyobraźniowo-twórczymi**;
- rozwijanie u ucznia poczucia odpowiedzialności za **własną naukę** w efekcie uzyskiwania przez niego wglądu w procesy poznawania;
- rozwijanie **wrażliwości** społecznej, moralnej i estetycznej;
- rozwijanie narzędzi myślowych umożliwiających uczniom **obcowanie z tradycją filozoficzną i jej rozumienie**.

Istotne jest to, że ten program edukacyjny pozwala realizować wymienione cele przy pomocy metody (filozoficznego dialogu w grupie), która jest dla dzieci i młodzieży atrakcyjna i rozwija potrzebę aktywnego uczestniczenia w zajęciach szkolnych.

METODA

Filozofowanie z dziećmi i młodzieżą to **dialog prowadzony w grupie złożonej z uczniów i nauczyciela, która przekształca się we wspólnotę dociekającą**. Punktem wyjścia takiego dialogu są pytania samodzielnie formułowane przez uczniów w oparciu o literaturę piękną, teksty filozoficzne i mądrościowe z różnych kultur, filmy video, prace plastyczne i różnego typu ćwiczenia inspirujące do myślenia. Podczas dyskusji uczeń rozważa pytania i refleksje dotyczące zagadnień filozoficznych, przedstawiane przez siebie i swoich rówieśników.

Podstawowy model zajęć obejmuje następujące etapy:

- usytuowanie się uczestników zajęć w **kręgu**;
- głośne czytanie **tekstu** lub oglądanie materiału wizualnego lub wykonanie ćwiczenia;

- sformułowanie **pytań** przez **uczniów**;
- **wybór pytania** do dyskusji;
- **dyskusja**: próba znalezienia możliwie najbardziej przemyślanej, uzasadnionej i wszechstronnej odpowiedzi na to pytanie, porównywanie jej z innymi odpowiedziami proponowanymi przez uczestników dyskusji, badanie zasadności odmiennych stanowisk i formułowanie argumentów za i przeciw, szukanie ich wzajemnych powiązań i ich związków z innymi filozoficznymi pytaniami, odkrywanie założeń i implikacji pytań oraz odpowiedzi, niekiedy znalezienie czegoś, co łączy odmienne opinie i uzgodnienie wspólnego stanowiska.

Jest to schemat lekcji otwartej na wielość możliwych tematów dyskusji. **Kierunek dialogu** wyznacza grupa jako całość, a nie nauczyciel. Mamy tu do czynienia ze zmianą modelu komunikacji w klasie: sformułowanie i wygłoszenie wypowiedzi nie jest komunikatem skierowanym do nauczyciela, lecz do wszystkich, którzy biorą udział w dociekaniu. Relacje poznawcze decydujące o kształtowaniu się wiedzy i umiejętności przebiegają nie między nauczycielem i poszczególnymi uczniami, lecz **między wszystkimi uczestnikami zajęć**. Zadaniem nauczyciela nie jest dostarczanie uczniom treści poznawczych, czyli to, co się tradycyjnie określa mianem przekazywania wiedzy, lecz zachęcanie do myślenia, śledzenie procedur myślowych stosowanych podczas dociekania, pomoc w ich stosowaniu oraz ułatwianie procesów komunikacji w grupie.

Dialog filozoficzny we wspólnocie dociekającej jest metodą, która pozwala rozwijać filozoficzne myślenie już **od pierwszych klas szkoły podstawowej**, tj. poczynając od takiego etapu kształcenia, na którym nie jest możliwe tradycyjne zapoznanie ucznia z dorobkiem historycznym nauki zwanej filozofią, operującej szeregiem abstrakcyjnych, specjalistycznych terminów. Dociekania filozoficzne odbywają się w języku dostępnym uczniom i umożliwiają stopniowe odkrywanie i badanie coraz bardziej złożonych idei i koncepcji filozoficznych dotyczących wielu różnych zagadnień: etycznych, estetycznych, poznawczych, logicznych, społecznych. **Samodzielne zadawanie pytań przez uczniów**, które stanowi jeden z najważniejszych elementów zajęć polegających na dociekaniu, umożliwia rozwijanie indywidualnych zainteresowań oraz rozważanie idei tworzonych przez uczniów. W miarę rozwoju umiejętności uczniów filozofowanie zmienia się w coraz bardziej wszechstronne dociekanie, w którym coraz większą rolę odgrywa **uwzględnianie we własnym myśleniu wypowiedzi innych osób**.

Uczniowie kształceni metodą filozoficznego dialogu we wspólnocie dociekającej stopniowo doskonalą umiejętności myślowe przygotowujące ich do studiowania historii filozofii, do rozumiejącego czytania tekstów źródłowych, poznawania różnych języków filozoficznych, przekładu różnych ujęć filozoficznych na własne sposoby myślenia. Zatem prowadzenie zajęć z filozoficznych dociekań, zarówno na poziomie szkoły podstawowej w klasach 1-3 oraz 4-6, jak i w gimnazjum, stanowi z jednej strony **przygotowanie do kontynuacji edukacji filozoficznej w liceum**, z drugiej strony zaś jest szkołą samodzielnego, twórczego i krytycznego, odpowiedzialnego myślenia, które, niezależnie od dalszego profilu kształcenia ucznia, owocuje w jego życiu indywidualnym i społecznym.

Metoda filozoficznych dociekań jest najistotniejszym elementem programu w tym sensie, że cele, jakie stawia sobie program, można realizować posługując się różnymi materiałami, w oparciu, o które uczniowie formułują tematy lekcji filozofowania. Tak więc o doborze treści nauczania w sensie tematów dyskusji decydują w dużej mierze sami uczniowie. **Nauczyciel** ma na nie wpływ o tyle, że decyduje o doborze materiałów (tekstów, obrazów,

filmów, ćwiczeń). Ponadto oprócz pytań stymulujących posłużenie się przez dzieci określonymi aktywnościami myślowymi nauczyciel może formułować pytania treściowe, pozwalające dostrzec nowe aspekty poruszanych problemów. Jest to zatem program w tym sensie nietypowy, że dotychczas w szkołach przeważały programy oparte o wyraźnie sprecyzowane treści nauczania w postaci zestawów tematów. Ten program nastawiony jest na doskonalenie u ucznia umiejętności – omówionych w celach programu i w części poświęconej ocenianiu – oraz realizację pewnych szerszych, a zarazem bardziej ogólnych celów pedagogicznych, związanych z całościowym, wszechstronnym rozwojem ucznia jako osoby i podmiotu procesu edukacji. Chodzi tu przede wszystkim o ułatwienie uczniowi uzyskiwania **poznawczej samodzielności** oraz wspieranie dążeń dziecka do budowania całościowego osobistego obrazu świata i odnajdywania własnego miejsca w zmieniającej się współczesnej rzeczywistości.

Oba typy celów - umiejętności myślowe związane z krytycznym i twórczym myśleniem oraz cele ogólnopedagogiczne - są realizowane w oparciu o **aproksymacyjne uczenie się**, pozwalające osiągać je w coraz większym zakresie. Przejawia się to w ten sposób, że treści nauczania mogą się powtarzać na wszystkich etapach kształcenia, lecz są rozważane coraz bardziej wszechstronnie, z zastosowaniem różnych procedur myślowych, przy pomocy języka, którym dziecko posługuje się na danym etapie rozwoju poznawczego. Na przykład zagadnienie sprawiedliwości może być dyskutowane w klasie 1 (po przeczytaniu opowiadania „Marysia chce chodzić do szkoły” B. Heesena uczniowie sformułowali pytanie: „Dlaczego Marysia uważa, że to niesprawiedliwe, że nie chodzimy do szkoły codziennie?”). Powraca w starszych klasach pod postacią innego pytania, w oparciu o inne materiały, przy użyciu innych pojęć, innych przykładów, na innym poziomie ogólności (po przeczytaniu fragmentu artykułu na temat eksperymentów na zwierzętach ósmoklasista zadał pytanie „Czy sprawiedliwe jest, że człowiek uzurpuje sobie prawo do decydowania o życiu zwierząt?”). Te same aktywności myślowe, takie jak np. uzasadnianie, pojawiają się w dyskusjach na wszystkich trzech etapach edukacji, lecz ich stosowanie cechuje się różnym stopniem złożoności i skuteczności.

Z A S T O S O W A N I E P R O G R A M U

NA POSZCZEGÓLNYCH ETAPACH KSZTAŁCENIA

Na wszystkich etapach kształcenia, tzn. w klasach 1-3 oraz 4-6 szkoły podstawowej, a także we wszystkich klasach gimnazjum realizacja programu *Filozoficzne dociekania z dziećmi i młodzieżą* wymaga **JEDNEJ GODZINY ZAJĘĆ TYGODNIOWO**.

1. Nauczanie w klasach 1-3

Przy wprowadzaniu programu w klasach 1-3 szczególną rolę odgrywa głośne czytanie krótkich tekstów – krótkich opowiadań lub niewielkich fragmentów obszerniejszych dzieł literatury dziecięcej. Dopóki dzieci nie nauczą się czytać samodzielnie, tekst czyta im nauczyciel. Gdy dzieci są już do tego przygotowane wprowadza się czytanie tekstu na głos, fragmentami. Uczniowie kolejno czytają krótszą lub dłuższą część historii. W klasach 1-2 dobre efekty przynosi czytanie krótkich tekstów chórem. Można również zaproponować uczniom powtórne przeczytanie tekstu.

Aktywnością myślową, od której rozpoczyna się filozoficzne dociekania, jest **samodzielne zadawanie przez dzieci pytań nasuwających się po przeczytaniu tekstu**

(lub w wyniku wykorzystania innego materiału, np. filmu czy ćwiczenia). Potem następuje **wspólne wybranie pytania**, które będzie stanowiło przedmiot filozoficznej rozmowy. Podczas dyskusji dzieci stopniowo zaczynają uruchamiać i doskonalić różnego rodzaju aktywności myślowe, potrzebne do wyrażania, porównywania i uzasadniania swoich myśli. Na tym etapie kształcenia szczególnie ważne jest rozbudzanie twórczego myślenia (np. nakłanianie do wyszukiwania jak najbardziej zróżnicowanych przykładów), ciekawości poznawczej i wyobraźni oraz zdolności wypowiedzenia się. Wprowadza się pewne **elementy porządkowania dyskusji** pod kątem logicznym, mające np. formę klasyfikowania, definiowania czy podawania uzasadnień, lecz nauczyciel powinien próbować uzyskać je od uczniów **przy pomocy pytań sformułowanych w języku zrozumiałym dla uczniów, z którymi pracuje**, bez wprowadzania fachowej terminologii logicznej. Na przykład nie jest konieczne wprowadzanie terminów „definicja”, „uzasadnienie” czy „klasyfikacja”, natomiast nauczyciel może posługiwać się pytaniami, które skłaniają uczniów do prób klasyfikowania, konstruowania definicji i uzasadnień: Czy możemy podzielić nasze pytania na grupy? Dlaczego tak myślisz? Czy możesz wyjaśnić, co znaczy słowo...?

Zajęcia z filozofowania są kreowaniem w szkole **sytuacji, w której młodsze dzieci mają wpływ na tematykę zajęć i ich przebieg**, uczą się rozumiejącego czytania i słuchania wypowiedzi innych, podejmują próby samodzielnego wyrażania swoich myśli, uświadamiają sobie i ujawniają indywidualne zainteresowania, a odkrywając wartość swojego myślenia, kształtują również poczucie własnej wartości. Taka forma zajęć umożliwia rozbudzanie ciekawości poznawczej dzieci i zyskanie motywacji do aktywnego uczestniczenia w zajęciach szkolnych. **Dialog staje się istotnym czynnikiem wychowawczym**, działającym na rzecz współpracy i komunikacji w klasie. By proces ten został pogłębiony, konieczne jest kontynuowanie wdrażania programu na następnych etapach edukacji.

Elementem zajęć filozoficznych w klasach 1-3 może być opowiadanie przez dzieci historii oraz angażowanie ich w prace plastyczne (por. np. *Dzieci i Świat*, s. 56), a także praca w mniejszych grupach.

2. Nauczanie w klasach 4-6

Dociekania filozoficzne na tym etapie kształcenia mogą pełnić dwie funkcje:

- a) mogą być elementem bloków programowych kształtujących myślową samodzielność ucznia i jednocześnie wspierającym edukację etyczną;
- b) mogą być **samodzielną formą prowadzenia edukacji etycznej**.

Kształtowanie refleksyjnej postawy w dziedzinie moralności nie jest możliwe bez rozwijania u uczniów zdolności posługiwania się określonymi **narzędziami myślowymi, koniecznymi do wydawania sądów etycznych**. Są to umiejętności takie jak: posługiwanie się kryteriami, przewidywanie konsekwencji, uzasadnianie, odkrywanie podobieństw i różnic, dokonywanie klasyfikacji, wykrywanie związków między pytaniami, problemami i twierdzeniami. Na tym etapie edukacji filozoficzne dyskusje we wspólnocie dociekającej stwarzają znakomitą okazję do ćwiczenia tego rodzaju umiejętności myślowych. Jednocześnie podczas dyskusji w grupie dzieci zapoznają się z wielością przekonań i spojrzeń na świat, a branie przez nie udziału

w dialogu filozoficznym jest praktykowaniem otwartości poznawczej, tolerancji i poszanowania innych osób oraz ich punktów widzenia. **Filozoficzny dialog w grupie** pozwala jednak nie tylko dostrzegać wielość poglądów i perspektyw, ale również odkrywać, że za różnymi przekonaniem kryją się różne uzasadnienia, z których nie wszystkie są jednakowo przekonujące. Uczniowie uczą się też rozważać praktyczne zastosowania przekonań, konsekwencje czynów i zachowań wynikających z określonych przekonań, związki między myśleniem i działaniem. Tym samym **dociekania filozoficzne stają się dla uczniów swego rodzaju zabezpieczeniem zarówno przed relatywizmem moralnym, jak i przed indoktrynacją**, uczą świadomego i rozważnego określania się wobec wartości, podejmowania wysiłku w celu znalezienia przemyślanej odpowiedzi na ważne życiowe pytania.

Dociekania filozoficzne w klasach 4-6 powinny opierać się na materiałach (teksty, filmy, ćwiczenia) bardzo zróżnicowanych tematycznie, sprzyjających odkrywaniu przez dzieci zagadnień z różnych dziedzin filozoficznych (nie tylko etyki) i **badaniu związków zachodzących między różnymi pytaniami filozoficznymi**, co umożliwia im budowanie całościowego indywidualnego obrazu świata.

Elementem zajęć filozoficznych w klasach 4-6 może być praca w mniejszych grupach oraz ćwiczenia w twórczym pisaniu, dostosowane pod względem stopnia trudności do poziomu grupy. Przykłady tego typu ćwiczeń znaleźć można w tomie *Konspekty lekcji*, s. 25-31; przykłady pracy w grupach - s. 29, 33, 83.

3. Nauczanie w gimnazjum.

Według założeń reformy edukacji kształcenie w gimnazjum ma być między innymi przygotowaniem uczniów do samodzielnego zorientowania się w poszczególnych dyscyplinach nauki. Dociekania filozoficzne jako zajęcia prowadzone w ramach ścieżki edukacyjnej „Edukacja filozoficzna” stanowić będą istotną pomoc w uzyskiwaniu takiej orientacji. Dyskusje filozoficzne umożliwiają **integrowanie wiedzy z zakresu różnych dziedzin nauki i różnych rodzajów poznawania oraz refleksję nad metodami** stosowanymi w obrębie różnych dziedzin nauki, założeniami, na których opierają się różne systemy wiedzy oraz badanie relacji istniejących między filozofią a naukami szczegółowymi. Jednak materiały wykorzystywane do filozofowania w gimnazjum powinny zachęcać do przemyślenia różnorodnych zagadnień filozoficznych; nie muszą one dotyczyć wyłącznie problemów z zakresu filozofii nauki, teorii poznania, metodologii. Uczniowie, którzy uczestniczyli w zajęciach z filozofowania od początku szkoły podstawowej, są już w jakimś stopniu przygotowani do samodzielnego rozważania współczesnych zagadnień etycznych, społecznych, estetycznych oraz do pierwszych prób obcowania z tradycją filozoficzną. Uczniowie, którzy dotąd nie mieli okazji systematycznie uczestniczyć w takich zajęciach, mogą rozpocząć dociekania w gimnazjum.

Podobnie jak na obu poprzednich etapach edukacji, realizacja programu w gimnazjum obejmuje w sposób integralny oba aspekty programowe: **kształcenie i wychowanie**. Nauka krytycznego i twórczego myślenia jest jednocześnie czynnikiem wychowawczym, działającym na rzecz współpracy, tolerancji oraz aktywnego uczestnictwa.

Podręczniki przeznaczone do wykorzystania w gimnazjum (powieść *Iza* i podręcznik *Dociekania etyczne*, powieść *Marek* i podręcznik *Rozważania o społeczeństwie*) mogą zostać przez nauczyciela uzupełnione innymi materiałami, w zależności od potrzeb i zainteresowań konkretnej grupy uczniów.

M A T E R I A Ł Y

Do tej pory w języku polskim opublikowano następujące materiały, którymi mogą się posłużyć nauczyciele w celu inspirowania filozoficznych dyskusji i czuwania nad ich przebiegiem:

A. Publikacje ogólnofilozoficzne:

- *Konspekty lekcji. Materiały pomocnicze do programu „Filozofia w Szkole”, praca zbiorowa, red. B.Elwich, A. Łagodzka;*
- *Dzieci i świat. Materiały pomocnicze do pracy z programem „Filozofia dla Dzieci”, praca zbiorowa, red. B. Elwich, A. Łagodzka;*
- *Dzieci w świecie myśli. Materiały szkoleniowe Studium Podyplomowego „Nowoczesna dydaktyka w szkole. Dociekania filozoficzne z dziećmi i młodzieżą”, praca zbiorowa, red. H. Diduszko, B. Elwich, K. Gutowska, A. Łagodzka, B. Pytkowska-Kapulkin.*

Materiały umieszczone w zbiorach: *Konspekty lekcji*, *Dzieci i Świat* i *Dzieci w świecie myśli* przygotowywane były z myślą o nauczycielach, którzy przeszli cykl szkoleń, w czasie których nabywali m.in. umiejętności samodzielnego przygotowywania materiałów do zajęć i adaptowania materiałów zawartych w wymienionych publikacjach do poziomu grupy wiekowej swoich uczniów. Trzy tomy łącznie zawierają ok. 70 propozycji zajęć; zamieszczono w nich także liczne teksty, które mogą stanowić punkt wyjścia pytań i dialogu. Propozycje te można – po niewielkich modyfikacjach, mających na celu dostosowanie materiału do poziomu wiekowego grupy – wykorzystać w pracy w klasach 1-3, 4-6, w gimnazjum. Modyfikacje polegają w tym wypadku na wyborze jednego z proponowanych wariantów zajęć albo znalezieniu nowego tekstu inspirującego dyskusję; prowadzenie zajęć mają ułatwić proponowane w wymienionych publikacjach plany dyskusji i ćwiczenia.

- Berrie Heesen, *Mali lecz dzielni. Materiały pomocnicze do programu „Filozofia w Szkole”*; Publikacja zawiera 10 propozycji zajęć w klasach 1-3 oraz 3 propozycje lekcji w klasach 4-6.
- Berrie Heesen, *Najdziwniejsze krzesło świata. Materiały pomocnicze do programu Filozofia dla Dzieci*. Publikacja zawiera 6 propozycji lekcji z dziećmi w klasach 1-3 oraz szereg inspirujących artykułów na temat filozofowania z dziećmi.
- H. Diduszko, R. Piłat, *Myśli na podium. Materiały pomocnicze do programu Filozoficzne dociekania z dziećmi i młodzieżą (temat: sport)*. Publikacja zawiera scenariusze lekcji (opatrzone komentarzami), między innymi propozycje wykorzystania **Filozofika**, czyli Mazowieckiej Filozoficznej Gazety Dzieci jako inspiracji filozoficznego dialogu. Gazeta wydawana jest pod patronatem Stowarzyszenia Edukacji Filozoficznej **PHRONESIS**. Idea filozoficznej gazety dzieci jest kontynuacją pomysłu Berriego Heesena, który przez kilka lat wydawał w kilku językach **Europejską Filozoficzną Gazetę Dzieci** o nazwie „100”, nawiązującej do postaci Janusza Korczaka i jego pedagogaiki.

B. Publikacje o zagadnieniach etycznych – przeznaczone do wykorzystania w gimnazjum

- Matthew Lipman, *Iza* (powieść);
- Matthew Lipman, Ann Margaret Sharp, *Dociekania etyczne* (podręcznik dla nauczycieli).

C. Publikacje o zagadnieniach społecznych – przeznaczone do wykorzystania w gimnazjum

- Matthew Lipman, *Marek* (powieść);
- Matthew Lipman, Ann Margaret Sharp, *Rozważania o społeczeństwie* (podręcznik dla nauczycieli).

D. Materiały informacyjne i teoretyczne

- B. Elwich, A. Łagodzka, R. Piłat, *Filozofia dla Dzieci. Informacja o programie*, Warszawa 1996;
- H. Diduszko, B. Elwich, A. Łagodzka, R. Piłat, G. Tworkiewicz-Bieniaś, *Filozofia dla Dzieci w Polsce*, Warszawa 1996;
- *Filozofia dla Dzieci. Wybór artykułów*, praca zbiorowa, Warszawa 1996;
- M. Lipman, F. Oscanyan, A. M. Sharp, *Filozofia w szkole*, Wydawnictwa CODN, Warszawa 1996, wyd. II 2010.

Materiały o tematyce etycznej i społecznej mogą stanowić dwie samodzielne części programu nauczania na poziomie gimnazjum. Nauczyciele z gimnazjów mogą również wykorzystywać pozostałe wymienione powyżej materiały. Natomiast nauczyciele pracujący w klasach 1-3 oraz 4-6 mogą samodzielnie konstruować programy nauczania, korzystając z pomysłów zawartych w wymienionych publikacjach i uzupełniając je własnymi propozycjami oraz dostosowując je do poziomu wiekowego i potrzeb poszczególnych grup uczniów. Uwaga ta dotyczy również pozostałych nauczycieli.

Materiały z grupy D stanowią dla nauczycieli pomoc w głębszym zrozumieniu pedagogicznych podstaw i celów programu oraz inspirują do kształtowania własnego stylu pracy w ramach podejścia edukacyjnego zwanego filozofowaniem z dziećmi i młodzieżą. Znajdują się w nich również wskazówki dotyczące praktyki filozoficznego dociekania w grupie.

Wszystkie wymienione publikacje są dostępne w [Bibliotece Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu Wrocławskiego](#).

O C E N I A N I E

Specyfika tego programu wymaga zmiany tradycyjnych formuł oceniania pracy ucznia. W programach nastawionych na przekazywanie wiedzy przedmiotowej nauczyciel bada osiągnięcia uczniów, sprawdzając zgodność udzielanych przez nich odpowiedzi z wiedzą, którą nauczyciel posiada i przekazuje uczniom. W wypadku prowadzenia filozoficznych dociekań z dziećmi nauczyciel nie modeluje treści filozoficznych poglądów uczniów i nie sprawdza ich zgodności z własnymi przekonaniem. Jego zadaniem jest doprowadzać do tego, by idee tworzone i wypowiedane przez uczniów były coraz staranniej i coraz bardziej

wszechstronnie badane podczas dialogu. Nauczyciel **ocenia rozwój umiejętności poznawczych uczniów oraz rozwój komunikacji w grupie**. Zadaniem nauczyciela jest stymulowanie rozwoju tych umiejętności, uważne obserwowanie tworzenia się wspólnoty dociekającej oraz śledzenie indywidualnych postępów uczniów. Nauczyciel może ocenić postępy uczniów, posługując się obszernym zestawem kryteriów, które przedstawiamy poniżej w formie pytań. Forma gramatyczna tych pytań sugeruje stosowanie ich w odniesieniu do pojedynczego ucznia, lecz służą one również odkrywaniu współpracy uczniów na rzecz przekształcania klasy we wspólnotę dociekającą.

PYTANIA

pełniące **FUNKCJĘ KRYTERIÓW OCENY** postępów w filozoficznym dociekaniu:

I.

- Czy uczeń formułuje swoje myśli w sposób zrozumiały dla innych?
- Czy umie odkrywać problemy i formułować pytania?
- Czy słucha wypowiedzi innych uczestników dyskusji i rozumie je?
- Czy wykazuje zainteresowanie wypowiedziami kolegów?
- Czy ustosunkowuje się do wypowiedzi kolegów?
- Czy chętnie angażuje się w dyskusje?
- Czy chętnie angażuje się w ćwiczenia z zakresu twórczego pisania (np. pisanie historii inspirowanych ilustracjami)?
- Czy potrafi uzasadniać swoje poglądy (odpowiadać na pytania: Skąd wiesz, że tak jest? Dlaczego tak uważasz? itp.
- Czy potrafi odróżnić przekonujące uzasadnienie od słabego uzasadnienia?
- Czy potrafi wskazać konsekwencje poglądów?
- Czy wyciąga wnioski z formułowanych w dyskusji wypowiedzi?
- Czy umie dokonywać klasyfikacji?
- Czy potrafi formułować kryteria?
- Czy posługuje się przykładami?
- Czy umie posłużyć się porównaniem i analogią?
- Czy uwzględnia relacje poznawcze, takie jak relacja część – całość, przyczyna – skutek, środek – cel, ogólne – szczegółowe?
- Czy próbuje precyzować znaczenia pojęć?
- Czy dostrzega sprzeczności pojawiające się w wypowiedziach?
- Czy dostrzega związki między wypowiedziami pojawiającymi się w dyskusji?
- Czy potrafi wskazać założenia, na których opiera się dany pogląd?
- Czy odkrywa związki między diskutowanym problemem a innymi zagadnieniami?
- Czy domaga się wyjaśnienia czyjegoś poglądu?
- Czy domaga się uzasadnienia czyjegoś poglądu?
- Czy potrafi sformułować pytanie mające na celu sprecyzowanie znaczenia czyjejs wypowiedzi?
- Czy stara się porządkować własne i cudze wypowiedzi?
- Czy próbuje stawiać hipotezy i badać ich możliwe konsekwencje?
- Czy próbuje badać praktyczne konsekwencje teoretycznych stanowisk? Czy odkrywa błędy w rozumowaniu?
- Czy element autoekspresji nie dominuje zainteresowania przedmiotem dyskusji i wypowiedziami kolegów?
- Jaki jest stosunek ucznia do lekcji polegających na filozoficznych dyskusjach?

- Czy uczniowie są w stanie przez pewien czas samodzielnie kontynuować dyskusję bez udziału nauczyciela (którego rola sprowadza się wówczas do udzielania głosu)?

II.

- Ilu uczniów zabiera głos w dyskusji? Kto nie zabrał głosu ani razu?
- Czy uczeń, który nie zabiera głosu w dyskusji, interesuje się wypowiedziami kolegów i słucha ich?
- Kiedy uczeń będący tylko „cichym” uczestnikiem dyskusji zabrał głos po raz pierwszy?
- Jaki materiał najbardziej inspiruje ucznia do stawiania pytań i dyskusji: Czy uczeń woli formułować zagadnienia w oparciu o tekst? Czy łatwiej mu formułować pytania, gdy punktem wyjścia w zajęciach jest obraz, film, drama czy ćwiczenie?
- Czy chętnie uczestniczy w wykonywaniu prac plastycznych, które są wizualizacją myślenia o problemie poruszonym w dyskusji?
- Czy dziecko po *wysłuchaniu* tekstu potrafi sformułować problem?
- Czy uczeń ma problemy z rozumiejącym *czytaniem* tekstu?
- Czy chce uczestniczyć w *głośnym czytaniu* tekstu?
- Czy formułując przykłady w trakcie dyskusji, odwołuje się do własnego doświadczenia życiowego?
- Czy wykorzystuje wiedzę nabytą w trakcie lekcji z innych przedmiotów?
- Do kogo uczeń kieruje wypowiedzi: do nauczyciela czy do kolegów?

Powyższa lista kryteriów służy nie tylko **ocenianiu**, ale i **planowaniu** zajęć. Odkrycie przez nauczyciela, że wielu uczniów w klasie nie radzi sobie np. z odkrywaniem ukrytych założeń, uzasadnianiem lub definiowaniem powinno stanowić dla niego ważną informację. Służy ona do zaplanowania i wplecenia w cykl zajęć o charakterze otwartym (patrz część poświęcona metodzie) serii lekcji mniej otwartych tzn. całe zajęcia poświęcone są ćwiczeniu i badaniu poszczególnych umiejętności myślowych np. szukaniu ukrytych założeń, uzasadnianiu itp. (por. *Dzieci i Świat* s. 127-128). Zajęcia takie nie mogą jednak przeważać w całym cyklu lekcji poświęconych filozofowaniu. Jak już wspomniano, o tematyce zajęć decydują głównie zainteresowania uczniów.

Podczas pracy z tym programem **ocena ucznia ma charakter opisowy**. Wykluczone jest stawianie stopni w tradycyjnie dotąd stosowanej skali i od I do 6. Rozpoczynając zajęcia, nauczyciel próbuje się zorientować, które aktywności myślowe i które zachowania związane z komunikacją i współpracą w grupie nie przysparzają dziecku większych trudności, a które sprawiają pewne kłopoty. W ten sposób przygotowuje sobie materiał wyjściowy, który pozwoli odnotowywać postępy ucznia. Najlepsze rezultaty przynosi ustosunkowywanie się do **kilku** wybranych pytań **po każdym zajęciach**.

Do oceniania postępów indywidualnych i całej grupy nauczyciel powinien włączać uczniów. Co to znaczy? W publikacji *Dzieci i Świat* (por s. 119-126) umieszczone są propozycje ćwiczeń, których wykorzystywanie pozwala uczniom ocenić własne postępy w doskonaleniu umiejętności myślowych oraz postępy grupy, jeśli chodzi o przebieg komunikacji we wspólnocie dociekającej, współpracę w rozważaniu zagadnień i dbałość o filozoficzny charakter dialogu. W wyniku tego rodzaju refleksji dzieci uczą się **dostrzegać związki między coraz sprawniejszym myśleniem a dogłębnnością badania zagadnienia będącego przedmiotem dyskusji**. Ćwiczenia mające na celu „dyskusję

o dyskusji" mają zastosowanie dopiero po dłuższym okresie pracy z daną grupą (co najmniej pół roku), w klasach 4-6 oraz w gimnazjum.

Samoocena nauczyciela

Równie ważnym zadaniem nauczyciela jest nieustanna samoocena i czuwanie nad rozwojem własnych umiejętności jako opiekuna filozoficznej dyskusji. Umiejętność zachęcenia dzieci do stopniowego doskonalenia umiejętności zawartych w powyższych pytaniach stanowi również dla nauczyciela kryterium oceny własnej pracy. Ponadto bardzo przydatne do dokonania przez nauczyciela samooceny mogą być pytania uczulające go na pewne niedoskonałości własnego warsztatu pracy, które stopniowo może eliminować. Proponujemy następujący zestaw kryteriów sformułowanych w formie pytań:

- Czy wymagasz, by padające w dyskusji wyjaśnienia były skierowane do ciebie jako osoby opiekującej się dyskusją?
- Czy kładziesz nacisk na wygłaszane przez siebie poglądy filozoficzne?
- Czy monopolizujesz przebieg dialogu (jesteś główną osobą zabierającą głos w dyskusji)?
- Czy manipulujesz rozmową w taki sposób, by twoje poglądy jawiły się jako najbardziej uzasadnione?
- Czy prowadzisz zajęcia w taki sposób, że zmieniają się one w sesję terapii grupowej?
- Czy ośmielasz uczniów do tego, by myśleli, że kwestie filozoficzne można rozstrzygać przez głosowanie?
- Czy kładziesz nacisk na emocjonalne aspekty programu, zaniedbując aspekty poznawcze, lub odwrotnie?
- Czy przeceniasz wagę logiki formalnej, przesadnie przestrzegając logicznej dyscypliny dialogu?

Dodatkową pomocą dla nauczyciela może być **rejestrowanie przebiegu dyskusji** (nagrywanie) i późniejsze jej analizowanie:

1. pod kątem zastosowanych przez uczestników procedur myślowych (argumentacja, klasyfikacja, definiowanie itd.);
2. pod kątem idei filozoficznych pojawiających się w dyskusji i tego, jak wnikliwie zostały one zbadane;
3. pod kątem przebiegu komunikacji w grupie:
 - ustosunkowywania się dzieci do wypowiedzi koleżanek i kolegów (np. poparcie argumentem czyjejs wypowiedzi),
 - zabierania głosu przez wiele osób lub tylko nieliczne osoby,
 - różnicy między wypowiedziami mającymi charakter dialogu i monologami itd.

W wypadku gdy w szkole pracuje tą metodą więcej niż jeden nauczyciel, mogą oni pomagać sobie w doskonaleniu warsztatu pracy, obserwując wzajemnie swoje zajęcia i dzieląc się uwagami na temat sposobów ich prowadzenia.